

Steinar Imsen (red.): Den kirkehistoriske udfordring. Senter for middelalderstudier. Skrifter nr. 19. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2005. 199 s. ISBN 82-519-2009-4 (h.).

Bokomtale ved Per Ingesman

Denne publicering af foredragene fra et seminar på Røros 18.-20. juni 2004 har fået titlen *Den kirkehistoriske udfordring*. Allerede ved at spørge, fra hvem udfordringen kommer, og til hvem den er rettet, får man serveret en hovedpointe i bogen. Kredsen af bidragydere viser klart, at modtagerne af den kirkehistoriske udfordring er først og fremmest historikere, men også arkæologer og kunsthistorikere, litteraturhistorikere og filologer, der beskæftiger sig med norsk middelalder. Som afsendere af udfordringen står ingen tilsvarende personkreds, for der findes tilsyneladende ingen norske kirkehistorikere, der arbejder med middelalderen. Udfordringen kommer altså fra selve *emnet*, ikke fra den videnskabelige disciplin, der beskæftiger sig med – eller burde beskæftige sig med – emnet. Det, som bogen giver læseren svar på, er de to helt oplagte spørgsmål: For det første hvorfor middelalderen er blevet nærmest udgrænset af norsk kirkehistorisk forskning. For det andet hvordan historikere og forskere fra andre fag kan bringe kirke og religion tilbage på en central plads i norsk middelalderforskning. Svaret på det første spørgsmål gives først og fremmest i Steinar Imsens forord og i bogens to første, mere principielt anlagte artikler, af henholdsvis Sverre Bagge og Tarald Rasmussen, mens den række casestudies, der følger efter, kan opfattes som illustrationer af, forslag til og overvejelser over, hvorledes den kirkehistoriske udfordring konkret skal tages op. Jeg skal opholde mig mest udførligt ved Bagges og Rasmussens artikler, mens jeg forholder mig mere selektivt og kortfattet til de øvrige.

I sit forord slår Steinar Imsen med det samme ned på det centrale forhold, at norsk interesse for middelalderens historie har været præget af et særligt nationalt paradigme, hvori det var vanskeligt at indplacere kirken på grund af dens karakter af på samme tid national og international. Efter reformationen var det let at fordømme middelalderens norske kirke som ikke blot unational og statsfjendtlig, men også som en trussel i konfessionel henseende. Også fordomme i de forskellige akademiske miljøer har ifølge Imsen bidraget til at marginalisere middelalderens kirkehistorie. På historikerside har der været en opfattelse af, at man godt kunne skrive om middelalderkirkens institutionelle, økonomiske og politiske aspekter, om kirken under en magtsynsvinkel med andre ord, mens ”man helst ikke burde opholde sig på det indrekirkelige området” (s. 10). Om de teologisk uddannede kirkehistorikere siger

Imsen, at de synes at have ment, at kun de hadde den nødvendige kompetence til at behandle det kirkehistoriske materiale på professionel vis. Hvorfor de så alligevel ikke har gjort det for middelalderens vedkommende, må man springe frem til kirkehistorikeren Tarald Rasmussens artikkel for at få opplyst.

I sin artikkel "Erkjennelse og interesse – middelalderen i norsk kirkehistorieskriving" peger Rasmussen på, at ligesom den almindelige historieskrivning har spillet en viktig rolle i det norske nasjonsbyggningsprosjekt i 1800- og 1900-tallet, så har kirkehistorieskrivningen haft en tilsvarende funksjon i at videreføre og bekrefte en luthersk konfessionel identitet. Det sendte automatisk middelalderen til en bundplacering i en oppgørelse over, hvilke kirkehistoriske perioder det var værd at beskæftige sig med. Den middelalderlige kirkehistorie kunne tegnes som negativ baggrund for den teologiske fornyelse, som den lutherske reformation bragte, men nogen grobund for et selvstendig kirkehistorisk arbeid med middelalderen var der ikke.

Kun på ét punkt kunne den norske nasjonale tradisjon for kirkehistorieskrivning interessere sig for forhold i middelalderen. Idet reformationen som sådan i vid utstrækning var et dansk prosjekt, stod to poler tilbake som virkelig værd at beskæftige sig med i norsk kirkehistorie, fordi de på samme tid bekreftede både kirken og nasjonen: For det første kristendommens indførelse i Norge i 900- og 1000-tallet, for det andet lægfolkets religiøse revolusjon i 1800-tallet, hvor den sande lutherske kristendom for alvor nåede ut til det norske folk. Som den eneste undtagelse med hensyn til middelalderlige emner har kristningen af Norge derfor optaget kirkehistorikere – og i øvrigt også almindelige historikere – siden midten af 1800-tallet. Også det er sket ut fra en nasjonal vinkel: Man understregete ikke minst, hvorledes Norge blev kristnet fra vest, ikke fra syd, og hvorledes det blandt nordmændene ligesom blandt angelsakserne skete med bevarelse af folkesproget som religionens sprog.

Her står ifølge Rasmussen stillingen den dag i dag: Der er flere norske kirkehistorikere, der har beskæftiget sig med kristningen fra vest og med båndene mellom Norge og England i kristianiseringsperioden, mens det er "svært sjelden at norske kirkehistorikere de siste par generasjonene har gitt seg i kast med andre middelalderemner" (s. 33). Kirkehistorikernes manglende beskæftigelse med middelalderen karakteriserer Rasmussen avslutningsvis som "en konfesjonelt betinget forsømmelse", ligesom han påpeger, hvorledes den har ført til, at historikerne har måttet trøde til, når der har skullet skrives om kirkehistoriske emner. Dermed er vi tilbake ved konstateringen fra forordet: Det har udelukkende været historikerne, der har arbeidet med den norske middelalders kirkehistorie, og de har først og fremmest interessert sig for kirke og kristendom i et magtperspektiv – "langt sjeldnere har vi her i landet sett historikere som har klart å gi en normal og kompetent kulturhistorisk behandling av kristendommen som religion" (s. 34).

Sans for kirken som en samfundsmagt, men ikke for kristendommen som religion. Det er ifølge Tarald Rasmussen, hvad der har kendetegnet norske middelalderhistorikere, når de har beskæftiget sig med kirkehistoriske emner. Og det er ikke nogen uretfærdig karakteristik, hvis man ser, hvad en af de norske historikere, der ifølge Rasmussen selv i høj grad har inkluderet kirkehistoriske perspektiver og emner i sin forskning, har at sige om sagen.

Også Sverre Bagge, der har kaldt sin artikel ”Norsk kirkehistorie – tradisjoner og utfordringer”, indleder med konstateringen af, at norske kirkehistorikere har forsømt middelalderen, og at det i første række er profanhistorikere, der har interesseret sig for den middelalderlige kirke. Hos dem er det kirkens rigdom og magt, der især har optaget forskerne, og ikke mindst har forholdet mellem stat og kirke stået centralt. Bagge nævner en række centrale arbejder om den norske middelalderkirkes organisation, jurisdiktion og administration, der har givet et godt billede af kirken som samfundsmagt, ligesom han fremhæver, hvorledes man også fra såvel en agrarhistorisk som en idehistorisk synsvinkel har beskæftiget sig med den norske middelalderkirke, med henholdsvis dens rolle som jordejer og dens ideologiske strid med kongemagten. Men også han må konstatere, at når det drejer sig om de indrekirkelige forhold, herunder det rent religiøse, så er det begrænset, hvad der har været gjort – selv om interessen synes i stigen.

Hovedsagen i Bagges artikel er imidlertid hans eget bud på, hvad der skal gøres med hensyn til den middelalderlige kirke. Han gør først opmærksom på, at der er meget kildemateriale, som ikke er blevet udnyttet. Specielt fremhæver han den omfattende religiøse oversættelseslitteratur, der traditionelt er blevet betragtet som værende af ringe interesse. Men hvad er det, historikerne skal søge at belyse? Her viger også Bagge selv tilbage for at begive sig ind på det egentlige kirkehistoriske område. Det er ikke det rent religiøse, ikke det indrekirkelige, der er det centrale: ”Den største utfordringen ligger likevel på det samfunns- og sivilisasjonshistoriske området, i foreningen av det religiøse og det administrative” (s. 18). I forlængelse af Arne Odd Johnsens synspunkter fra midten af 1900-tallet argumenterer Bagge for, at kirken i middelalderen ikke skal vurderes negativt for sin samfundsmæssige magtstilling, men tværtimod positivt for sin rolle som civilisationsbærer i det datidige samfund. Bagge lægger især vægt på den bureaukratisering af det religiøse, som den middelalderlige kirke stod for, og som ifølge ham ikke var en hindring for udviklingen af en verdslig statsmagt, men lige det modsatte: Selv om der skete en splitelse af centralmagten i en statslig og en kirkelig organisation, som i hvert fald i perioder var i konflikt med hinanden, så taler alt for, ”at den totale samfunns- og statsmagt var betydelig større gjennom utbyggingen av den kirkelige organisasjonen enn den ellers ville ha vært” (s. 24).

Også for Bagge som historiker er det således samfundsudviklingen i middelalderen, der er i centrum, mens kirken kun bliver interessant på grund af dens bidrag hertil. Jeg skal som sagt ikke komme mere detaljeret ind på alle de artikler med karakter af case studies, der følger efter Sverre Bagges og Tarald Rasmussens artikler. Lad mig starte med at gøre opmærksom på, at en række af dem ligger fint i forlængelse af Sverre Bagges understregning af, hvori en af de helt store af den middelalderlige kirkes civilisationsbærende indsatser bestod, idet de er fælles om en interesse for studiet af den middelalderlige skriftkultur og kirkens betydning for den. Det gælder først og fremmest de fire afsluttende artikler af Lars Boje Mortensen, Espen Karlsen, Jan Ragnar Hagland og Jón Viðar Sigurdsson.

Latinisten Lars Boje Mortensen påpeger i sin artikel om ”Den norske middelalderlitteratur på latin”, at selv om man i Norge og Island først og fremmest skrev historie og litteratur på folkesproget, og man derfor ikke finder nogen stor latinskribent som f.eks. den danske Saxo, så var latinen dog et vigtigt medium for den højmiddelalderlige bog- og litteraturhistorie. Også han nævner oversættelseslitteraturen som vidnesbyrd om en omfattende norsk og islandsk reception af den latinsksprogede skriftkultur fra det europæiske udland. Latinisten Espen Karlsen følger op med en redegørelse for ”Liturgiske bøger i Norge inntil år 1300 – import og egenproduktion”, hvori han gør opmærksom på, at de liturgiske bøger fra norsk middelalder er centrale for studiet af ikke blot kirken i middelalderen, men også fremvæksten af en skriftkultur baseret på det latinske alfabet. Desværre er de liturgiske bøger i vid udstrækning kun bevaret i fragmenter, der kræver en møjsommeligt registrering og analyse for at kunne tjene til belysning af forhold som f.eks., om der var tale om bøger, der var importeret fra udlandet eller produceret i Norge selv. Men gennemføres disse studier, så kan der udvindes vigtige resultater, også hvad angår omfanget og karakteren af de kirkelige kontakter med og påvirkninger fra udlandet. Afslutningsvis fremhæves, at man i sådanne fragmenter har en vigtig, men hidtil kun ringe benyttet kildekategori til norsk middelalder, og at man foruden af de liturgiske bøger også kan finde fragmenter af f.eks. antikke forfattere og kirkefædre, romerret og kanonisk ret. Som Lars Boje Mortensen kan også den norrøne filolog Jan Ragnar Hagland, der har skrevet en artikel om ”Kyrkja og den folkespråklege skriftkulturen”, siges at uddybe et af de punkter, Sverre Bagge nævnte, det om oversættelseslitteraturens betydning. Blandt andet igennem oversættelser af værker fra den vesteuropæiske latinske skriftkultur spillede kirken en central rolle også for udviklingen af den folkesproglige skriftkultur. Samme tema, men med fokus eksplicit på Island, behandles i historikeren Jón Viðar Sigurdssons artikel om ”Høvdingene, storkirkene og den litterære aktiviteten på Island fram til ca. 1300”. Den peger ikke på kirken alene som central for skriftkulturens introduktion og særegne udvikling på Island, men

derimod på den alliance mellem høvdingene og den nye religion, der kom til at dominere det islandske samfund i århundrederne efter kristendommens indførelse. Spørgsmålet er her, hvorfor høvdingene ikke bare støttede indførelsen af kristendommen, men også blev centrale i udviklingen af den nye litterære kultur, der var introduceret med skriften. Som svar fremfører forfatteren den tese, at koblingen mellem høvdinge, kirke og skriftkultur kunne bruges til at etablere et kulturelt skel mellem en elite og resten af folket.

De øvrige casestudies repræsenterer i højere grad punktnedslag i emner, kilder og institutioner fra Norges middelalderlige kirkehistorie. I modsætning til den kulturhistoriske interesse for skrift og bøger i de lige omtalte bidrag er der en klar socialhistorisk vinkel i arkæologen Jan Brendalsmos artikel om udviklingen af præstegårdene igennem norsk middelalder, historikeren Anne Irene Riisøys artikel om kristenretternes bestemmelser om gravlægning som kilde til vikingetidens og den tidlige middelalders samfundsstruktur og historikeren Tore Iversens artikel om den kanoniske rets påvirkning på højmiddelalderens lovgivning om fattigforsorg. Mest opmærksomhed på de eksplicit kirkehistoriske problemstillinger forekommer der mig at være hos historikeren Eldbjørg Haug og kunsthistorikeren Erla Bergendahl Hohler. Hohler peger på kunsten som en kildegruppe, der er fuld af informationer af kirkehistorisk art, også vedrørende folkelige holdninger til religionen. Haug påpeger i sin artikel "Noen refleksjoner etter arbeidet med Utstein klostets historie", hvor god en inngang til kirkens og religionens rolle i middelalderen klostrene som institutioner og det religiøse liv, der levedes i dem, er. Og hun er klar over, at nutidens historikere ikke kan standse ved klostrenes gods og deres forhold til det omgivende samfund, men nødvendigvis må gå videre og spørge, hvad munke og nonner i grunden foretog sig i klostrene. Her møder vi moderne historikere muligvis fænomener, vi vil opfatte som "sære, ekle og annerledes" – en religiøs fanatismes udslag i selvpinsel og ekstrem askese, i helgendyrkelse og mirakeltro. Men netop sådanne fremmedartede fænomener repræsenterer ifølge Haug den virkelige udfordring, den, der både åbner for ny forståelse af middelalderen og det religiøses rolle i datiden – og for øget selvindsigt for os selv og vor samtid (s. 108 og 114).

Groft sagt er det dels de mere materielle sider af de store samfundsmæssige ændringer, som fulgte med kristendommens indførelse i Norge, dels kirkens betydning for udviklingen af middelalderens kunst og kultur, der behandles i denne bog. Som redaktør er Steinar Imsen godt klar over, at der "mangler bidrag om det religiøse i mer egentlig forstand, enten det nå dreier seg om bokens religion, teologien og liturgien, eller om religionen slik den utfoldet seg blant folk flest, i hverdag og fest" (s. 11). På den måde afspejler bogen, at historikerne fortsat er mest optaget af deres egne problemstillinger, hvad enten det er de gamle af social- og samfundshistorisk

art eller de nyere af kulturhistorisk tilsnit. At en virkelig fokusering på kirkens og religionens rolle i middelalderen nødvendigvis må bevæge sig ind på mentalitetshistoriske, religionshistoriske og – selvfølgelig – kirkehistoriske problemstillinger, får vi kun antydninger af i bogen. Alligevel repræsenterer bogen et vigtigt skridt i den rigtige retning, og jeg kan kun anbefale den, også til læsere uden for Norge.

Skal den nye interesse for kirke og religion, som bogen er udtryk for, føres afgørende videre, bør norske middelalderforskere dog nok lade sig inspirere lidt mere af, hvad der foregår uden for landets grænser. At der er meget at hente i den internationale middelalderforskning, er adskillige af bidragyderne til bogen udmærket klar over. Men der kunne efter min mening også hentes inspiration i de andre nordiske lande, hvis historikere synes at være kommet lidt længere på området, end man er i Norge. Som eksempel kan nævnes svenske og finske studier i middelalderlige mirakelberetninger og pilgrimsrejser, dansk forskning i gilders og lavs religiøse indhold samt en helt ny interesse blandt danske historikere for den internationale kortsogbevægelses lokale gennemslag.¹

¹ Anders Frøjmark: *Mirakler och helgonkult. Linköpings biskopsdöme under senmedeltid*, Uppsala 1992; Janken Myrdal och Göran Bäärnhielm: *Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser*, Skara 1994; Christian Krötzel: *Pilger, Mirakel und Alltag. Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter (12.-15. Jahrhundert)*, Helsinki 1994; Lars Bisgaard: *De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*, Odense 2001; Lars Bisgaard og Leif Søndergaard (red.): *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, Odense 2002; Kurt Villads Jensen m.fl.: *Danske kortsog. Krig og mission i Østersøen*, København 2004.

Per Ingesman (f. 1953) er professor i kirkehistorie ved Afdeling for Kirkehistorie og Praktisk Teologi, Aarhus Universitet, Tåsingevej 3, DK-8000 Århus C, e-mail: PI@teo.au.dk. Han har skrevet bøgerne *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen* (Lund 1990) og *Provisioner og processer. Den romerske Rota og dens behandling af danske sager i middelalderen* (Århus 2003). Dertil har han været medredaktør af en lang række antologier om dansk historie og kirkehistorie i middelalder og tidlig moderne tid, senest *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder* (Århus 2000).
